

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ XVI – XVIII СТ. У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

1899 року в Санкт-Петербурзі в Типографії Імператорської Академії Наук вийшла друком ґрунтовна наукова праця Володимира Перетца «Малоросійські вірші і пісні в записках XVI–XVIII ст.». Це видання є окремим відбитком з «Известий Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук». Хоча науковці принагідно й згадують це дослідження, та детального його аналізу серед багатьох томів, присвячених розвитку української поезії, ми не знаходимо. Цікава ж ця праця уважним ставленням її автора до давніх зразків, порівнянням варіантів, описом ритміки віршових текстів, аналізом міжлітературних впливів тощо.

Мета статті – аналіз праці В. Перетца «Малоросійські вірші і пісні у записках XVI – XVIII ст.» (1899 р.), з позиції вивчення рецепції автора, спрямованої на дослідження давніх зразків українських «штучних» віршів.

Найдавнішими зразками авторської поезії В. Перетц вважає вірші на герб кн. Острозького, передмову до читачів в Острозькій Біблії 1581 р. та двовірші Андрія Римші, які коротко характеризують важливі події кожного місяця, і складають «Хронологію» (Острог, 1581) [5, с. 3].

В. Перетц ніколи не покладався на неповний матеріал, не покладався він і на два двовірші в Острозькій Біблії. Задля глибшого ознайомлення він публікує повний текст поезії, що ілюструє висновки науковця. Важливим також є опис джерел: «На обороті головного аркуша, в середині, надруковано герб князів Острозьких. Строфи розташовані по три – вгорі й внизу сторінки, у такому порядку...» [5, с. 3]. Далі подано текст мовою оригіналу. Друк В. Перетц здійснював відповідно до певного видання.

Повний текст і подальші вірші до читачів, складені, як відомо з передмови, «многогрішним Герасимом Даниловичем» [5, с. 3], жанрово В. Перетц окреслює як перші «оди» авторства Герасима Смотрицького.

Другою постаттю, до творчості якої звертається В. Перетц, є Андрій Римша. Його «Хронологія», що побачила світ 5 травня 1581 р. в Острозькій друкарні, вміщує двовірші, які, як зазначалося вище, у короткій формі подають інформацію про важливі події кожного місяця і є дуже корисними для християн. У праці дослідник друкує повні тексти, що дає змогу переконатися в їхній версифікаційній досконалості. У праці згадано й інші три твори А. Римші: «1) у Збірнику 1585 р., що був виданий у Вільні братами Мамоничами, 2) у виданні Литовського Статуту 1588 року і 3) в Апостолі, надрукованому тими самими Мамоничами в 1591 році» [5, с. 9].

Важливим є спостереження, яке дає змогу зробити висновок про те, що версифікаційний рівень Андрія Римші постійно удосконалюється і кожен наступний текст постає технічно вправнішим від попереднього, тож і творить зразки для наступників. Третій вірш А. Римші – хвалебна ода на герб литовського підканцлера Л. Салєги. Статут 1588 р., під текстом якого його розміщено, цікавий як історичний документ, що зафіксував ставлення інтелігенції до магнатів. Збереглося лише кілька повних примірників цього документа, тому його текст також подається в повному обсязі. Останній, четвертий, вірш А. Римші, як зазначалося вище, розміщений в Апостолі 1591 р. і є хвалебною одою Новгородському воєводі Федору Скуміну.

Дослідник аналізує версифікаційну систему обох митців. Так, проголошуючи Герасима Смотрицького одним із перших українських версифікаторів та аналізуючи мову й будову його творів, В. Перетц відмічає, що його вірші написані добротною церковнослов'янською мовою із незначним вкрапленням «місцевих» слів, які увійшли в літературну мову з польської («драпіжні», «згода», «дбати», «незносний» тощо). Двовірші – нерівноскладові, але скріплені римою; перший вірш можна віднести до 13-складника. І хоча ці поезії не мають досконалої форми, та становлять інтерес як перші авторські поетичні твори, писані національною мовою.

Вірші А. Римші «значно досконаліші від віршів Острозької Біблії, але мова тут – не вчена, церковнослов'янська, а звичайна західно-руська, близька до мови актів і ділових паперів. Порівнюючи розміри віршів Римші з тими зразками, які подає сучасна їм польська теорія і практика віршування, помічаємо повний збіг прийомів» [5, с. 13]. Висновок однозначний – А. Римша чудово володів віршовою формою.

Цей пласт літератури частково досліджений нашими сучасниками, які вказують не лише на високий поетичний хист А. Римші, а й на вагомість його перекладницьких текстів. Так, у дисертації «Еволюція хождений в восточнославянских литературах XII – XVIII вв.» у підрозділі «Хорографія...» О. Поляка в перекладі білорусько-українського письменника Андрія Римші Елла Дюкова аналізує польськомовний переклад латинського тексту О. Поляка «Хорографія або Топографія Святої землі», виконаний А. Римшею. «Названий паломницький текст наближений до світського; інформація подана так, щоб могла бути корисною віруючим усіх конфесій (подібно до «Хронології» – Л. Й.)» [3, с. 7]. Дослідження Елли Дюкової засвідчує, що праці кальвініста А. Римші були якісними й справляли вплив на розвиток не лише української та білоруської, а й російської літератур: «На українських і білоруських територіях, що входили до складу Великого Князівства Литовського та Речі Посполито, був відчутний значний вплив західноєвропейських культур, що сприяло практиці перекладу, використанню в літературі латинської і польської мов і введенню відповідних текстів у корпус паломницьких творів. Показовим є приклад тексту «Хорографія або Топографія Святої землі», перекладеного з латинської мови на польську білорусько-українським письменником Андрієм Римшею. Переклад Римші мав запит навіть у Росії, де виникли російськомовні відтворення його тексту. Перекладні «подорожники», створені в «західноруському краї», були покладені в основу паломницьких творів, які створювались у XVI, XVII ст.ст. з ініціативи російського царя в Москві» [3, с. 7]. Такого типу сучасні дослідження підтверджують слушність думок висловлених В. Перетцом ще наприкінці XIX ст.

Аналізуючи строфіку віршів А. Римші, В. Перетц звертає увагу й на коми, розстановка яких не відповідає правописним нормам. Науковець пояснює появу цих знаків так: «Цезура досить чітко виставлена після 7 складу. Там, де А. Римша не мав надії на здогадливність читачів, а можливо й тому, що взагалі вірші російською мовою були справою новою, незвичною, – він розставляв знаки там, де мала бути зупинка; таким чином у віршах на герб Лева Сапеги, вміщених у Литовському Статуті 1588 року, ці цезури чітко визначені комами. Інакше, здається нам, неможливо пояснити ці знаки, оскільки вони, по-перше, розставлені невідповідно граматичному поділу речень, а по-друге – зовсім не безладно й безсистемно (що спостерігається в рукописах сучасних Статутів). Залишається третє – наш здогад, на користь якого свідчить перша ж спроба прочитати вірші, ставлячи наголоси й цезуру посеред вірша там, де стоїть кома» [5, с. 13-14]. Як приклад такого явища в літературі XVI ст. автор дослідження подає й звернення до читачів у відомому «Апокрисисі» Христофора Філалета (1597 р.), який був у подібний спосіб правильно «налаштований». У цьому випадку цезура не збігається з кінцем слова, що робить вірш незграбним.

В. Перетц відмічає, що до I-ї пол. XVII ст. поруч існують два види віршів: своєрідна римована проза з невибагливими римами та правильні вірші – дванадцяти- й тринадцятискладники,

що відповідало зразкам польської поезії. Інколи авторам не вдається витримати розмір, як, наприклад, у присвяченому князю Олександрові Острозькому творі «Ключ царства небесного» (1587 р.), у якому чергуються віршорядки на 13, 12 і 11 складів (13, 13, 11, 12). Хоча вони й нерівноскладові, та близькі до основного типу розміру, що був популярним в Україні.

Зовсім інші зразки віршування відмічає науковець у творах «Лемент дому княжат Острозьких» (1603 р.), «Перла Многоцінні» (1646 р.) Кирила Транквіліона, «На Різдво Бога і Спаса нашого...» (1616 р.) Памви Беринди. Це засвідчує подальший розвиток версифікації в українській літературі наступних періодів.

Після аналізу перших друкованих віршових зразків XVI ст. автор зупиняється на польських записках українських віршів і пісень, серед яких – «Дума козацька про Берестейську звитягу 1651, 31 липня». У пам'ятці текст записаний польською мовою без збереження віршорядків. При передруці В. Перетц подає поділ на віршорядки. Науковець констатує, що лише один вірш, який дійшов «до нас у сучасній формі, записаний близько 1651 року. Першу звістку про нього маємо в «Архіві» Ягича 1877 року. Ні Костомарову, ні Антоновичу і Драгоманову він не був відомий. Він був відкритий О. Петровим у книзі, одержаній від Іос. Пальчинського» [5, с. 23]. Науковець вважає обгрунтованою думку П. Житецького щодо авторства цього вірша: автором «міг бути хтось з учнів Києво-Могилянського колегіуму, який брав участь у битві: розмір вірша, де-не-де enjambement – вказують на книжне, а не на народне його походження» [5, с. 23]. В. Перетц порівнює знайдений ним текст і з текстом, опублікованим в «Архіві», фіксуючи деякі розбіжності у записках, аналізує потрактування пояснень до тексту П. Житецького й О. Потебні, вважаючи судження другого таким, що «не виправдовується пісенним використанням» [5, 24]. Ця й друга пісня були знайдені В. Перетцом у збірнику Імп. Публ. Бібл. Різн. О. XVII, № 11. Тож інший текст – це пісня, у якій висміюється православне духовенство. Тут вчений зазначає: «Як бачимо з ретельно виконаного, багатого на нову інформацію дослідження С. Голубева, моральність пастирів православної південно-руської церкви залишала бажати кращого. Сам глава її, митр. Петро Могила, не приховував сумного стану і робив усе, що від нього залежало» [5, с. 27]. Саме цим, на думку автора, і користалися «католицьке й уніатське духівництво» у полемічних творах. Тут згадує дослідник і відомий твір Кассіана Саковича «Perspektywa», і тодішню моду підмічати смішні сторони у ворога та висміювати їх. До таких пісень належить і «Серед поля широкого Церковка стала», яку автор праці подає в повному обсязі зі збереженням правопису. Полонізми, наявні в ній, «внесені переписувачем, не позбавляють цю пісеньку малоросійського характеру; розмір – силабічний, 12-складник, але при співі, можливо, він збігається з відомим пісенним [(4+4)+6]» [5, с. 28]. В. Перетц знаходить спільні риси цієї пісні з піснею «Журилася порадонька своєю бідою», але у збірниках українських пісень варіантів цієї пісні дослідник не знайшов. Водночас можна говорити про життєвий матеріал, який було покладено в основу твору. У праці С. Голубева наведено лист від Самуїла Казимира Зенковича до митр. Петра Могили зі скаргою на буйний норов священника [1].

Там само, але в описі XIV, № 4 серед польських кантичек і віршів знайдено «пісню на малоросійському діалекті» з досить сильним нашаруванням польської мови. Польського оригіналу не знайдено, що може свідчити про оригінальність самого тексту «Подивіться люди, що це тепер діється». Інші віднайдені варіанти цієї пісні мають подібність лише в першій строфі, у більшості строф відповідність відсутня. А от віршові розміри – однакові: цезури ділять віршорядки в пісенний спосіб [(4+4)+6]. В. Перетц констатує, що цей кант на Різдво є українським і потрапив він у польські й російські збірники як оригінальний український твір. У подібний спосіб можна характеризувати і колядку «з малоросійськими рисами», яка становить інтерес тим, що є «єдиною з групи колядок про створення світу без апокрифічних богомільських рис» [5, с. 45].

Бере до уваги автор праці рукопис XVII ст., знайдений у Києво-Михайлівському монастирі. В. Перетц зауважує, що написано його характерним південно-руським скорописом, різними

почерками. На 88-144 сторінках розміщено поезії духовного змісту церковнослов'янською мовою з порівняно незначними вкрапленнями української мови, елементами тодішнього книжного світського мовлення, «часом і в церковнослов'янських словах дається в знаки малоросійська вимова» [5, с. 31]. Поезія, присвячена Різдву, складається з окремих віршів і становить своєрідну поему про воплощення Сина Божого. «Для того, щоб витримати 12-складний розмір (якого не завжди, до речі, дотримано), автор інколи користується ь и ь, розкриваючи їх в о та е» [5, с. 31]. Той самий вірш знайдено й на обороті 136 аркуша. Тут він силабічний 12-складник із цезурою після 6, інколи після 7 складу; у 1, 2, 5 та 11 рядках у першому піввірші «у результаті розтягнення – зайвий склад, що сприяє створенню 13-складника: таке явище типове в народних піснях» [5, с. 32]. Науковець підкреслює, що це спостереження є досить важливим при аналізі народної і книжної поезії XVII – XVIII ст.

У Києво-Михайлівському монастирі знайдено рукопис, писаний у різний час різними людьми. 1-ша частина – уривки з «Прологу» (XVI ст.), 3-тя – «Учительське Євангеліє» (XVII ст.), а 2-га належить XV ст. і має значну кількість особливостей написання. Саме тут знаходиться вірш на Воскресіння Христове «Нині веселий нам день настав», цікавий тим, що є одним із найстаріших творів такого роду. Автор праці порівнює цей текст із пізнішими варіантами, які також наводить у праці. Особливості будови: віршорядки 6-11-складники, неправильна рима. Особливості мови: наявні ставропольські елементи, але немає жодного полонізма, хоча порівняння з польськими зразками дає досить високий рівень подібності текстів. В. Перетц припустив існування давнішого спільного джерела. Для порівняння дослідник використав тексти I пол. XVIII ст. Польські тексти в цих варіантах були лише переписані кирилицею, а не становлять дійсний переклад. Цікавішими тут є два переклади, знайдені в рукописі колекції Вяземського, писаному півуставом і скорописом XVIII ст., який містить псалми і канти на нотах. Ці тексти «не мають ні полонізмів, ні малорусизмів» [5, с. 38]. Хоча науковець і говорить про якісні переклади, та він не зміг відшукати оригінали цих творів.

Аналізуючи російські і українські збірки пісень, науковець знайшов багато таких, у яких збігаються не лише сюжети, а й деякі мовні форми і розміри, що вказує на запозичення. «Поza тим, малоросійські пісні інколи зв'язують новими ланками великоруську народну поезію з поезією польською й далі» [5, с. 48]. Дослідник лише коротко згадує ці випадки, бо цьому питанню присвячує іншу працю.

Для визначення оригінальності українських текстів дослідник використовує різні прийоми, серед яких і пошук специфічних рим. У такий спосіб вивчає він пісню «К чому ж ты серденько, по саду смутненко ходила». Рима і розмір доводять – ця пісня помандрувала з української до російської збірки. Зважає дослідник і на використання побутової лексики, природною для народних пісень, зокрема для творів із запрошенням дівчиною юнака в гості. Такі пісні зазвичай мають таку схему: 1) запрошення; 2) перепони (ворота, собаки, челядь або сусіди тощо).

Серед досліджуваних творів знаходимо й жартівливу пісню про комара, яка у своїх переробках популярна й сьогодні. Російський варіант цієї пісні зберігає значну кількість «малорусизмів». Популярною у XIX ст. була пісня «Чтож я кому виноват, за что погибаю», яка вміщує так багато «малорусизмів» та типових для українських текстів рим, що не виникає сумніву щодо її походження.

Дослідник спостерігає у своїй праці за проникненням у Московську Русь не лише української поезії, а й «шкільної, протонародної, духовної і світської», засвідчуючи завоювання нею собі все більшого статусу [5, с. 59]. Констатує автор праці й проникнення театру-вертепу «до Сибіру разом з діяльністю вихідців з Малоросії» [5, с. 69].

Отже, можемо констатувати, що у своїй науковій праці «Малоросійські вірші і пісні у записях XVI – XVIII ст.», В. Перетц детально аналізує версифікаційну систему XVI ст. в Україні,

визначає особливості творів тих митців, які започатковували цю справу в національному письменстві, спираючись на досвід польської літератури. У праці В. Перетц вмістив повні варіанти окремих текстів, що унаочнює судження і висновки науковця, дає змогу порівняти зразки різних віршових творів. Значна увага приділена взаємовпливам літератур, визначено домінування силабічної системи віршування, народнопісенного розміру, який якісно вирізняє українську поезію, проаналізовано збіги у текстах на змістовому й формальному рівнях. В. Перетц дійшов висновку, що низка відомих російських авторських текстів походить з польської та української літератур, а інколи український варіант стає «посередником» між польською та російською літературами.

Література:

1. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (опыт церковно-исторического исследования) : У 2 т. / Степан Тимофеевич Голубев. – Киев, 1898. – Т. 2. – 1054 с.
2. Дзюкава Э.Ю. «Апалогія» Мялеція Сматрыцкага (1628) як паломницькі текст: ідэйна-мастацкія асаблівасці твора / Э. Ю. Дзюкава // Веснік Беларус. дзярж. ун-та. – Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 11-15.
3. Дюкова Э.Ю. Эволюция хождений в восточнославянских литературах XII – XVIII вв. : авторефер. дисс. на соискание ученой ст епени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (украинская). / Э. Ю. Дюкова – Минск, 2010. – 24 с.
4. Крекотень В. Українська книжна поезія кінця XVI – початку XVII ст. / Володимир Крекотень // Ізборнік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto01.htm>
5. Перетц В. «Малоросійські вірші і пісні у записах XVI – XVIII ст.» / Володимир Перетц. – СПб : Типографія Імператорської Академії Наук, 1899. – Т. I. – 84 с.

Анотація

Л. ЙОЛКІНА. УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ XVI – XVIII СТ. У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА ПЕРЕТЦА

У статті проаналізовано основні положення праці Володимира Перетца «Малоросійські вірші і пісні в записах XVI – XVIII ст.», присвяченої аналізу української поезії XVI – XVIII ст. Вивчає дослідник питання міжлітературних впливів, які проявилися в низці віршових текстів. Особливу увагу приділено силабічній системі віршування, що на цьому етапі розвитку літератури посідає домінуючу позицію.

Ключові слова: силабічне віршування, версифікація, міжлітературні впливи.

Аннотация

Л. ЁЛКИНА. УКРАИНСКАЯ ПОЕЗИЯ XVI – XVIII В. В НАУЧНОЙ РЕЦЕПЦИИ ВЛАДИМИРА ПЕРЕТЦА

В статье проанализировано основные положения раздела научного труда Владимира Перетца «Малороссийские стихи и песни в записях XVI – XVIII в.», посвященного анализу украинской поэзии XVI – XVIII веков. Изучает исследователь влияние украинской литературы на русскую. Особенное внимание автор уделил определению языковых особенностей и особенностей версификации анализированных произведений.

Ключевые слова: силлабическое стихосложение, версификация, взаимовлияние литератур.

Summary

**L. YOLKINA. UKRAINIAN POETRY OF THE XVI – XVIII CENTURIES AT THE
SCIENTIFIC PERCEPTION BY V. PERETZ**

The article analyzes the main provisions of section work of Vladimir Peretz "The Little Russia poetry and songs records XVI – XVIII centuries" that dedicated to the analysis of poetry XVI – XVIII century. The researcher examines issues interliterary influences that appeared in a number of verse texts. Particular attention is paid to the syllabic system of versification that at this stage of the literature occupies a dominant position.

Key words: syllabic versification, diversification, mutual influence of literatures.